

СТАН ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (кінець 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)

Висвітлено стан електрифікації сільського господарства України у роки повоєнної відбудови; проаналізовано її важливість для розвитку народного господарства України в зазначений період.

Ключові слова: електрифікація, сільське господарство України, повоєнна відбудова.

Отражено состояние электрификации сельского хозяйства Украины в годы послевоенного восстановления; проанализирована ее важность для развития народного хозяйства Украины в отмеченный период.

Ключевые слова: электрификация, сельское хозяйство Украины, послевоенное восстановление.

Is reflected the state of electrification of agriculture of Ukraine in the years of post-war renewal; its importance is analysed for development of national economy of Ukraine in a noted period.

Key words: electrification, agriculture of Ukraine, post-war renewal.

Здобувши перемогу у Великій Вітчизняній війні, радянський народ змушений був однак і в наступне повоєнне десятиліття терпіти значні матеріальні злигодні та долати численні економічні та соціально-побутові труднощі. Проте слід зазначити, що навіть у вкрай несприятливих умовах кінця 40-х – початку 50-х років, завдяки зусиллям енергійних колгоспних керівників було здійснено ряд цікавих проектів місцевої електрифікації, які заслуговують на увагу до них, виходячи насамперед із сучасних тенденцій до урізноманітнення джерел електроенергії.

Що стосується історіографії виокремленого аспекту, то важливе місце в науковому просторі займають праці, автори яких спеціально зосередили свою увагу на показі проблем та з'ясуванні ходу електрифікації села, щоправда ж таки зводячи в основному справу до колгоспного виробництва. Варто виокремити насамперед публікації А. Консевича та Я. Шевченка, В. Лойка, В. Петренка, С. Огородника [1].

Відбудова матеріально-технічної бази сільського господарства та соціально-побу-

тової інфраструктури села почалась вже в ході звільнення України від окупантів. У цих надзвичайно складних умовах, коли технічна база сільського господарства була вкрай ослаблена, а не менше поруйнована промисловість ще тільки розпочала налагоджувати свою роботу, велику роль у відновленні сільського господарства України могла відіграти його електрифікація.

До початку Великої Вітчизняної війни в колгоспах та МТС працювало до 3 тис. сільських електростанцій загальною потужністю 75,6 тис. кВт. Протяжність ліній електропередач становила 15 тис. км. Цього вистачало лише на те, щоб забезпечити та живити електроенергією близько 5 тис. встановлених у колгоспах та МТС електродвигунів. Електроенергією користувалося 1 311 колгоспів [2, с. 102]. Це становило лише 5 % від загальної кількості існуючих на той час колгоспів. Щоправда, радгоспів на той же час було електрифіковано 28 %, МТС – 56 % [3, с. 46].

Однак навіть таке слабке сільське електрогосподарство зазнало значних руйнувань у роки війни. Німецькі окупанти повністю

знищили 113 колгоспних гідроелектростанцій, 16 електропідстанцій, 1 616 обладнаних електромоторами виробничих установок, 120 тис. світлоточок [2, с. 103]. Тому в загальних зусиллях перших повоєнних років по відбудові сільського виробництва перше місце належало відновленню потужностей електропостачання колгоспів, радгоспів та МТС. З цією метою у 1945-1946 рр. для відновлення електрифікації сільського господарства колгоспам було поставлено 142 електрогенератори, 17 трансформаторів, 2 250 електродвигунів, 264 т проводів [2, с. 104]. Певну позитивну роль у відновленні електропостачання колгоспів, радгоспів та МТС відіграло встановлення над ними шефства промислових підприємств. Так, протягом 1945-1946 рр. з їх допомогою стала до ладу 1 141 сільська електростанція загальною потужністю близько 25 тис. кВт. Було відновлено близько 2 тис. км ліній електропередач.

Для того, щоб якимось полегшити становище, Рада Міністрів СРСР постановою від 29 травня 1948 року дозволила українському урядові розміщувати на промислових підприємствах союзного підпорядкування, за узгодженістю з відповідними міністерствами, замовлення на виготовлення обладнання для сільської електрифікації [4, арк. 448]. Це був, звичайно, позитивний крок у напрямку забезпечення села електроенергією, однак він ніяк не вирішував проблему, яка у значній мірі була обумовлена усе ще тяжким становищем у енергетичному секторі економіки Української РСР.

Посилаючись, однак, на те, що в країні існує гострий дефіцит електроенергії, якої не вистачає для відновлення роботи промислових гігантів важкої індустрії, а також на нестачу фінансових коштів та матеріальних ресурсів для відбудови тих же підприємств електроенергетики, керівництво країни у директивному порядку наклало практично повну заборону на підключення колгоспів до державних електромереж. Не становили виключення навіть МТС. Їх керівництву було запропоновано здійснювати електрифікацію господарським способом, за рахунок внутрішніх ресурсів.

Для того, щоб дати принаймні задовільне пояснення цьому кроку, у пресі було піднято

інтенсивну пропагандистську кампанію, яка будувалась на визнанні факту гострого дефіциту електроенергії, необхідної для металургійних гігантів Криворіжжя, Подніпров'я, Донбасу. Широко висвітлювався також хід відновлення роботи залізних рудників Донбасу і Криворіжжя, у яких за роки окупації накопилось сотні мільйонів кубічних метрів води. З початком відбудови тут було задіяно тисячі потужних електронасосів, які споживали значну кількість дефіцитної електроенергії.

Щоб ще більше посилити свою аргументацію, влада через газети, радіо, журнали вустами тисяч агітаторів проводила ще одну пропагандистську лінію, а саме: відмовляючись від використання потужностей державних електростанцій, колгоспники тим самим допомагають робітникам швидше відбудувати шахти, залізні рудники, металургійні та машинобудівні заводи, ті ж самі електростанції, які і забезпечать швидкий приріст виробництва в країні електроенергії, що у свою чергу зробить її доступною і для трудівників сільського господарства. Фактично в масовій свідомості селянства утверджувалась думка – обмежуючи себе, ми допомагаємо робітникам у їх також нелегкій праці.

Тогочасне керівництво держави, попри всяку логіку та безпрецедентне знесилення виробничих сил українського села, вперто продовжувало старий курс визиску села. Цілком очевидно, що стосовно електрифікації колгоспів та сільських населених пунктів керівництво країни вже вкотре намагалось вирішити існуючу проблему за рахунок використання ентузіазму народних мас та могутнього патріотичного підйому, викликаного перемогою у страхітливій війні. Проте, якщо залишити в стороні риторичні пропагандистські гасла, то мова знову йшла про те, щоб вкотре вже перекласти економічний тягар вирішення наболілої проблеми електрифікації села на плечі самих сільських трудівників, майстерно використавши для цього щирий потяг мільйонів радянських людей до мирної творчої праці, за якою вони в повному розумінні слова зголодніли за довгі роки війни.

Скеровуючи події у потрібному напрямку, ЦК КП(б)У у квітні 1946 року за звичним

добре вже опрацьованим сценарієм було зніційовано ще один «трудоий почин». Його «ініціаторами» було визначено ряд колгоспів Київської, Вінницької та Харківської областей, які почали відбудовувати старі та зводити нові об'єкти сільської електрифікації методом народних будов [5, с. 225]. Влада всіляко закликала колгоспи вести електрифікацію власними силами. З цією метою всіляко пропагувалось встановлення вітродвигунів, будівництво малих гідроелектростанцій на малих річках в разі, якщо для цього існували хоч найменші можливості. У тих же місцевостях, де гідроресурсів не було зовсім, рекомендувалось встановлювати теплові електростанції з тепловими котлами і газогенераторними двигунами на місцевому паливі.

Гостра потреба в електрифікації спонукала селян до будівництва дрібних гідроелектростанцій, а у місцях, де не було сприятливих для цього природно-кліматичних умов, – електростанцій із дизельним двигуном або із використанням газогенераторів та парових локомотивів, які могли працювати на місцевому паливі. Слід відзначити, що до такого кроку спонукало ще й те, що гідроресурси та місцеве тверде пальне для виробництва електроенергії використовувалися недостатньо. Так, у 1948 році ГЕС виробили 12 % від загальної кількості електроенергії, отриманої на електростанціях УРСР, а електростанції на торфі – лише 0,2 %, на бурому вугіллі – 0,03 %. У той же час електростанції на привізному кам'яному вугіллі виробили 38 % електроенергії, на гасі – 4,3 %, на нафті – 3,3 % електроенергії [4, арк. 451].

Проте найбільш ґрунтовним рішенням електрифікації сільської місцевості наприкінці 40-х – на початку 50-х років було спорудження колгоспних (частіше міжколгоспних) гідроелектростанцій, де для вироблення електроенергії використовувалась природна енергія води. Там, де для цього існували сприятливі умови, колгоспи докладали значних зусиль, йшли на великі фінансові, трудові й матеріальні затрати, аби збудувати гідроелектростанцію і тим самим забезпечити себе електроенергією. Зрозуміло, що мова йшла про малу електроенергетику, тобто про будівництво невеликих гідроелектростанцій на малих річках, яке лише й було по силам колгоспам.

План розвитку електроенергетики та електрифікації УРСР на 1949 рік передбачав будівництво декількох десятків нових дрібних сільських ГЕС загальною потужністю 48 тис. кВт і введення в дію 7 достатньо на той час значних місцевих ГЕС, загальною потужністю 30 тис. кВт. Це давало можливість електрифікувати 1 410 колгоспів, 180 МТС та МТМ, 83 радгоспи [4, арк. 151]. Для виконання цієї програми промисловість мала забезпечити енергетиків значною кількістю матеріалів: 3 900 т залізного дроту, який із-за відсутності алюмінієвих дротів (алюміній практично повністю поглинало лихоманкове переноснащення Військово-повітряних сил реактивною авіацією), широко використовувався при будівництві ліній електропередач, 40 тис. т сортового заліза, 300 т вузькоколіїних рейок, 340 т швелерів і двотаврових балок. Проте таке завдання було об'єктивно складним для виконання ще незміцнілою повоєнною радянською промисловістю.

Інтенсивне спорудження колгоспних електростанцій все ж дозволило збільшити показник рівня електрифікації колгоспів УРСР. У 1950 році було електрифіковано 5 207, що було в 3,9 рази більше, ніж до війни. Проте відсоток охоплення електрифікацією колгоспів республіки залишався ще дуже низьким – 15,5 %. Щоправда, внаслідок укрупнення колгоспів частка електрифікованих господарств збільшилася до 22,5 %, хоча це була лише зміна цифрового показника за рахунок зменшення кількості господарств, а не якості забезпечення села електроенергією [6, арк. 21].

Таким чином, на початок V п'ятирічки (1951-1955 рр.) рівень електрифікації колгоспів УРСР залишався, не зважаючи на певний прогрес в цьому напрямку в повоєнний період, досить низьким. Разом із цим слід зазначити й те, що багато колгоспів, навіть за умов підключення до електромережі, були не в змозі повністю використовувати наявні потужності, головним чином через нестачу необхідного електрообладнання. Це призводило навіть до відключення колгоспів від електропостачання та створювало додаткові труднощі в роботі електростанцій. Траплялися також випадки, коли колгоспи не могли ефективно використовувати навіть електро-

станції, збудовані власним коштом. В інших випадках електрифікації села перешкоджала нестача матеріалів для проведення електромереж від вже існуючих електростанцій.

В цілому у роки першої повоєнної п'ятирічки було відновлено довоєнні потужності електроенергетики УРСР й дещо покращено постачання електроенергією сільського господарства. Проте, зважаючи на об'єктивні обставини відбудовчого періоду, а також на штучні бюрократичні перепони, сільська електрифікація залишалася в державі робітників і селян другорядною справою. Заборона підключення села до державних електромереж спонукала до спорудження колгоспами ГЕС на малих річках та дрібних малопотужних електростанцій на місцевому паливі. Тому рівень електрифікації сільського господарства республіки залишався досить низьким.

Про масштаби диспропорції, що існувала у той час щодо енергозабезпечення про-

мисловості і сільського господарства, міста і села, свідчить наступне. В УРСР на 1950 рік нараховувалося 6 446 електростанцій, у тому числі 20 великих районних електростанцій Міністерства електроенергетики, сумарною потужністю 1 383 тис. кВт, 256 комунальних електростанцій, потужністю 133 тис. кВт, 2 147 промислових електростанцій, потужністю 534 тис. кВт, 219 транспортних електростанцій, потужністю 39 тис. кВт. Потреби ж села обслуговували 3 342 колгоспні електростанції, загальною потужністю усього 77 тис. кВт й 469 інших електростанцій, потужністю 23 тис. кВт [4, арк. 449]. Таким чином, не зважаючи на значну кількісну перевагу числа сільських електростанцій, їх загальна потужність була незрівнянно меншою від потужностей електростанцій, що обслуговували потреби інших галузей народного господарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Консевич А. И., Шевченко Я. О. Пути развития электрификации сельских районов Украинской ССР. – К. : АН УРСР. Ин-т економіки, 1956. – 64 с.; Лойко В. Г. Деякі питання економічного електрифікованого колгоспного виробництва (На матеріалах колгоспів Вінницької обл.). – Вінниця : Вінницьке обласне управління культури, лекційне бюро, 1957. – 35 с.; Петренко В. С. Село на шляхах піднесення: зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951-1969 рр.) – К. : Наукова думка, 1970. – 348 с.
2. Дягьева Е. С. Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейший подъем колхозного производства в годы четвертой пятилетки (1946-1950 гг.) – Харьков, 1955. – 290 с.
3. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946-1955). – К. : Л.-Терра, 2004. – 240 с.
4. Работа предприятий электропромышленности и электрификации. – ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 5755. 10.01-30.12.1949. – 474 арк.
5. Аграрна історія Україна / Панченко П. П., Славов В. П., Шмарчук В. А. – К. : Просвіта, 1996. – 342 с.
6. Справки отделов ЦК, переписка с обкомами, колхозами по вопросу электрификации. – ЦДАГО, ф. 1, оп. 31, спр. 122. 07.01-22.06.1955. – 324 арк.

Рецензенти: *Морозов А. Г., д.і.н., професор, завідувач кафедри Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;*

Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.